

MARICA RAJKOVIĆ¹
Filozofski fakultet, Novi Sad

ZOON TECHNIKON

Sažetak: Autor razmatra pojam tehnike u okviru Aristotelove trijade *teorijsko-praktičko-poietičko*, nameravajući da rasvetli odnos antičkog *technē* i moderne *tehnike*, sa jedne strane, i aktuelnost takvog „trostrukog” razumevanja čoveka, sa druge strane. U kontekstu *teorijskog* razmatra se odnos tehnike i nauke, u kontekstu *poietičkog* odnos tehnike i umetnosti, dok se u kontekstu *praktičkog* razmatra odnos tehnike i ideologije, odnosno politike. Cilj takvog ispitivanja jeste da se dovede u pitanje održivost zahteva savremenog doba da čoveka umesto kao *zoon politikon* definiše kao *zoon technikon*, čime se suštinski otvara još važnije filozofsko pitanje: da li je Aristotelova definicija čoveka „zastarela”, ili ona već u vlastitoj strukturi upozorava na mogućnost da se budućom *relativizacijom svrhovitosti i sredstava* ona proglasi prevaziđenom?

Ključne reči: Aristotel, filozofija tehnike, poiesis, technē, zoon technikon

TECHNE I TEHNIKA

Filozofski interes za pojam tehnike stariji je od onoga što se danas pod tim pojmom podrazumeva. Preciznije, on vodi poreklo iz predistorije pojma tehnike, koja je nosila bitno drugačije određenje od današnjeg – to poreklo započelo je pojmom *technē*². Pojam *technē* prvi put se temeljno i sistematski razmatra u Aristotelovoj *Nikomahovoj etici*: „porazgovorimo, stoga, ponovno o njima, zahvativši od početka. Nek bude pet načina kojima duša postiže istinu s pomoću izriječka ili nijeka, a ti su: umijeće, znanost, razboritost, mudrost, umnost. Tu se ispuštaju pretpostavka i mnijenje, jer nas mogu obmanuti.”³.

---

¹ E-mail adresa autora: marica.rajkovic@gmail.com.

² Odmah na početku potrebno je ukazati i na dodatnu nedoumicu, koja se ogleda u engleskom terminu za tehniku: *technology*. U „Rečniku filozofskih pojmova“ pod tehnikom se podrazumeva „Technik, von gr. technikos 'kunstgemäß', 'künstlich' (zu gr. technē, lat. ars, ↑Kunst im weitesten Sinne)“- Kirchner, F., Regenbogen, A., Meyer, U., *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2013., str. 656.; dok je tehnologija – „Technologie, mod. Begriffsschöpfung, urspr. nur Verfahren der Umwandlung von Rohstoffen in Fertigprodukte; heute 1. Sammelbegriff für techn. Verfahren und deren Kenntnis insges.; 2. Lehre von der ↑Technik“ (isto, str. 657), što zapravo tehnologiju čini skupom tehničko-naučnih pravila. Ovu razliku nije moguće pokazati u engleskom jeziku, bar ne putem korišćenja dva različita termina.

³ Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988., 1139b 15.

Znanost se tiče onoga što ne može biti drugačije⁴, dok se *techne* bavi sferom koja *može i biti i ne biti*. Sa druge strane, razumska aktivnost čoveka se deli na praktičku (činidbenu), poietičku (stvaralačku, tvorbenu) i teorijsku, (mislilačku, posmatračku)⁵. U delu *Filozofija tehnike* Burger otvara pitanje može li se uopšte govoriti o lomovima unutar pojma tehnike od antičkog *techne* do danas, ili je tehnika isključivo fenomen moderne epohe, unutar kojeg postoji dovoljno „materijala“ za ispitivanje njene složene povesti. Iz tog razloga on tvrdi da je „svaki govor o tehnici u predgrađanskim stanjima nepovijestan“⁶.

Odmah na početku, dakle, legitimno je postaviti pitanje: zbog čega se jedan moderan pojam – tehnika – promišlja u odnosu na Aristotelovu trijadu *teorijsko-praktičko-poietičko*, koja je simbol antičke epohe? Odgovor je sledeći: upravo da bi se istakla složenost koja povեսno iz temelja menja ne samo korpus tehničke problematike, nego istovremeno prikazuje i unutrašnje lomove sâme te filozofske trijade. Drugim rečima: razmatrajući šta se događa sa povešću tehnike ako je posmatramo kroz filozofsku prizmu teorijsko-praktičko-poietičkog, istovremeno možemo pokazati šta se događa i sa sâmom tom prizmom, čime preko pojma tehnike ambiciozno stremimo ka najkompleksnijem filozofskom pojmu: pojmu čoveka.

TEHNIČKO I TEORIJSKO

Moderna tehnika je u svojim počecima imala bitno drugačiji odnos prema nauci od onog koji postoji u savremenoj epohi. Čak se može tvrditi da „epoha moderne tehnike započinje u onom trenutku kada izumljivanje i *primjena* znanosti više nije stvar slučajnosti i pojedinačnog interesa ili čak *poriva* za otkrivanjem“⁷, nego kada se to sprovodi sistematski, dobijajući proizvodni, a gubeći *samonikli* karakter. Upravo zbog toga treba ispitati i odnos između tehničkog i teorijskog i *pre* moderne epohe, iako time zapravo ne ispitujemo povest nego njenu „pretpovijest ili povijest njenog nastajanja“⁸. Burger otvoreno iznosi cilj svog ispitivanja: cilj nije da se s obzirom na tehniku razume povest (kao što je bio slučaj kod Marksa), nego da se iz povesti i unutar povesti razume tehnika⁹. On navodi da je Mumford opravdano zaključio da ključna mašina industrijskog doba nije parna mašina, nego *sat*¹⁰. *Potpuna izmena u percepciji vremena ono je što označava početak nove epohe: više nije reč o merenju vremena, nego o korišćenju vremena!*

Epohalna promena kojom se moderna tehnika konstituiše u odnosu na antičko *techne* tiče se potpune promene u odnosu čoveka prema prirodi: više nije reč o prilagođavanju

⁴ Isto, 1139b 20.

⁵ Aristotel, *Metafizika*, FPN: Liber, Zagreb, 1985., VI, 1, 1025b 25.

⁶ Burger, H., *Filozofija tehnike*, Naprijed, Zagerb, 1979., str. 8.

⁷ Isto, str. 11.

⁸ Isto, str. 12.

⁹ Isto, str. 11 – 12.

¹⁰ Isto, str. 14.

prirodi i korišćenju onoga što što ona *ionako* nudi – nego o novom stavu – da se od prirode *zahteva* da bude u službi čovekovih interesa. To je ono što Hajdeger naziva zahtevom za *iz-postav-ljanjem*¹¹. Moderna tehnika više nije sredstvo nauke i teorije, naprotiv: „novovekovna fizika, kao eksperimentalna, upućena je na tehničke aparature i povezana s napretkom u izradi aparata“¹². Naučna istraživanja ne samo da su često najdirektnije uslovljena za raspoložive tehničke mogućnosti, nego su neretko *naručena* u cilju razvoja određene tehničke oblasti. Hajdeger zato pita „kakve je suštine moderna tehnika da ona može doći na to da koristi egzaktnu prirodnu nauku?“¹³. Jasno je da su se odnosi snaga promenili, ali ono što se tek mora otkriti je složenost te promene, budući da ona nije ni jednoznačna ni *crno-bela*. Određenje prema kojem je tehnika *instrument nauke* mora se napustiti, ali to nije sve: čak ni stav po kojem je tehnika *instrument čoveka* više nije održiv!

Hajdeger nas vraća na činjenicu da je već Aristotel jasno razlikovao *ἐπιστήμη* (episteme) i *τέχνη* (techne), navodeći da techne razotkriva ono što još ne leži pred nama, nego tek treba da bude proizvedeno i može i biti i ne biti¹⁴. Matematika, fizika, hemija i druge prirodne nauke imaju pred sobom predmet, koji je *dat*, i koji bi morale teorijski da posmatraju (*theorein* i znači *gledanje*, tj. *posmatranje*, kao i lat. *contemplatio*), pa čak i ako se to odvija na krajnje empirijski i eksperimentalan način. *Techne* nema posla sa onim što je dato i što je takvo kakvo jeste, nego *stvara* nešto novo, što priroda nije stvorila – „nauka je način – i to presudan – na koji nam se predstavlja sve što postoji“¹⁵. Aristotelov pojam βίος θεωρητικός (bios theoretikos, posmatrački život) i θεωρία nedvosmisleno označavaju odnos prema onom prisutnom, datom i postojećem. Prema sâmom tom odnosu teorija se ni tada, ni danas ne može odrediti kao sopstveni predmet: „oni postavljaju elemente, ili ono što sami nazivaju načelima, mada to čine bez razumevanja“¹⁶.

Međutim, razbijanjem starog pojma *techne* i nastankom moderne tehnike menja se i odnos te sfere stvarnosti prema teorijskoj sferi. Antičko *techne* je bilo vezano za poietičku sferu i kao takvo zauzimalo je jasno određeno tlo u strukturi čovekovih moći, određenja i funkcija. Napuštanje te veze znači da se tehnika više ne zasniva na poietičkom tlu, što znači da više nije u obavezi da bude ograničena poietičkom sferom i poietičkim metodama. Drugim rečima: otvorena su joj sva područja, čak i ona koja su joj po prirodi stvari potpuno neadekvatna. Zbog toga ne treba da čudi izokrenuti odnos između nauke i tehnike, jer je tehnika počela da koristi moć koju je dobila. Prirodna nauka dobija sasvim nova sredstva i metode, ali joj je fundament i dalje u teorijskoj sferi. Zbog toga nije neopravdano zaključiti da se nauka u modernom dobu promenila u pogledu na sve, osim na svoj fundus i izvor postojanja. Tehnika se izmenila *pre svega*

¹¹ Hajdeger, M., „Pitanje o tehnici“, u: *Predavanja i rasprave*, Plato, Beograd, 1999., str. 18.

¹² Isto, str. 16.

¹³ Loc. cit.

¹⁴ Isto, str. 15.

¹⁵ Hajdeger, M., „Nauka i razmišljanje“, u: *Predavanja i rasprave*, Plato, Beograd, 1999., str. 33.

¹⁶ Aristotel, *Fizika*, Paideia, Beograd, 2006., 188b 25 – 30.

u odnosu na svoj fundus – a „moderna prirodna znanost i *moderna tehnika* momenti su jednog te istog odnosa spram prirode koji je uspostavljen u novome vijeku¹⁷.

Postavlja se pitanje – šta je sa naukama koje nisu deo korpusa prirodnih nauka, odnosno, da li i one napuštaju svoju teorijsku osnovu, budući da je npr. predmet psihologije čovek, tj. njegov psihički život? Hajdeger smatra da ne, jer je čovek kao predmet psihologije takođe nešto prisutno i dato¹⁸, kao što je gravitacija prisutna za fizičara ili hemijsko jedinjenje za hemičara. Specifičnost čoveka kao predmeta naučnog posmatranja ne ugrožava činjenicu da je ipak reč o posmatranju, tj. teorijskom pristupu datom predmetu.

Hajdeger uočava da tehnika celokupnu stvarnost, pa i čoveka sâmog, posmatra kao *stanje* – „danas je taj temeljni odnos čoveka preveden u računajući odnos¹⁹, jer je „bešnjenje razobručene tehnike i organizacije bez tla²⁰ zahvatilo čitav svet. Velika kolizija između nauke i tehnike leži upravo u tome što nauka i dalje posmatra svoj predmet kao *predmet*, dok ga tehnika odavno posmatra kao *relaciju*, tj. stanje. To zapravo znači da su i nauka i tehnika usmerene na isto polje stvarnosti – stvarnost celu – s tim što nauka ne uviđa da tehnika stvarnost posmatra na dijametralno suprotan način, iako su naizgled ujedinjene u zajedničkom projektu. Nauka to gotova da ne može ni da uvidi, jer njoj može biti predmetom bilo šta, osim nje same – da je to moguće, nauke „bi bile kadre, pre svega ostalog, da predstavljaju sopstvenu suštinu. Ali one to nikad nisu u stanju. Fizika kao fizika ne može da govori o fizici²¹. A čak i da uvidi da je njen pristup stvarnosti bitno drugačiji od tehničkog: manevarski prostor nauke za iskazivanje određene reakcije je krajnje sužen i danas zavisi upravo od – tehnike.

TEHNIČKO I POIETIČKO

Autentično područje antičkog *techne* je područje ποιησις-a (poiesis), koje se ne bavi onim večnim, tj. onim što ne može biti drugačije, nego onim što može i biti i ne biti, odnosno, stvaranjem. Pojam *techne* se odnosio na umeće ili veštinu koja je ujedno i sposobnost povezana sa znanjem²². Za razliku od moderne tehnike, koju karakteriše *rezultat*, odnosno realizacija, *techne* se odnosilo na mogućnost i živu delatnost. Platon u Protagori govori o zajedničkom prebivalištu „Atene i Hefesta gde su se zajedno bavili svojom veštinom; ukrade ognjenu veštinu od Hefesta i onu koja je pripadala Ateni, pa daje čoveku²³. Veština o kojoj je ovde reč, originalno *techne*, odnosi se na umeće koje upućuje i na sposobnost i na savršavanje vežbom.

¹⁷ Burger, H., *Filozofija tehnike*, str. 39.

¹⁸ Hajdeger, M., „Nauka i razmišljanje“, str. 46.

¹⁹ Jauković, S., *Prevladavanje filozofije umetnošću*, Biblioteka Arhe, Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2011., str. 25.

²⁰ Hajdeger, M., *Uvod u metafiziku*, Vuk Karadžić, Beograd, 1976., str. 53.

²¹ Hajdeger, M., „Nauka i razmišljanje“, str. 48.

²² Burger, H., *Filozofija tehnike*, str. 22.

²³ Platon, „Protagora“, u: *Protagora, Gorgija*, Kultura, Beograd, 1968., 321e – 322a.

U *Zakonima* Platon razlikuje stvari koje nastaju po prirodi, slučajno ili prema tehnici²⁴. Aristotel, kao što je već istaknuto, pozicionira tehnice u sferu onoga što može biti i ne biti, čime ga jasno razdvaja od teorijske sfere i upućuje na ono stvaralačko. Antičko ποίησις je (prema Hajdegeru) označavalo svako *pro-iz-vođenje*, uključujući i zanatstvo i umetnost, ali i sâmo φύσις (prirodu)²⁵!

Prave razmere suprotstavljenosti između antičkog *techné* i moderne tehnike vide su upravo u kontekstu odnosa ova dva pojma prema poetičkoj sferi stvarnosti. U antičkoj epohi *techné* je obuhvatala i zanatstvo i umetnost, koji međusobno nisu bili u suprotnosti, naprotiv – bili su upućeni na isto područje i prožimali su se kroz kompleksne odnose između talenta, umeća, veštine, kreativnosti, usavršavanja i stvaranja uz znanje o onome što se stvara. Umetnički proces nije se suprotstavljao zanatskoj veštini, niti je na bilo koji način vođena nasilna komparacija tih delatnosti – zanatlija nije gledao na umetnika sa negodovanjem zbog stvaranja „beskorisnih dela“, niti je umetnik zanatliju posmatrao kao „netalentovanog radnika“, koji se usavršava ponavljanjem. Naznake takvih sukobljavanja ove dve sfere vide se tek u Starom Rimu – Ciceronovim razlikovanjem *artes liberales* i *artes sordidae*²⁶ – doslovno: *plemenitih* i *prostih* umeća.

Takav slom jedne ranije celovite sfere nužno dovodi do rascepa između tehnike i umetnosti, koji će se od tog trenutka neumitno produbljivati: „na svaki način proces razlaganja tehnice na apstraktne znanosti, na umjetnosti i na tehniku, koji ovdje nastojimo skicirati, ima za posledicu promjenu u shvaćanju umijeća (tehne, ars)²⁷. Kada Bekon eksplicitno tvrdi da se priroda mora savladati umećem²⁸, jasno je da misli na tehniku u smislu u kojem je danas razumemo, što znači da je jaz između tehničkog i umetničkog do kraja produbljen. *Ars inveniendi* je zapravo „pretpostavka ovladavanja prijetnjama prirode koja je nešto tuđe“²⁹.

Renesansa naizgled donosi ponovno ujedinjenje veština i umeća, budući da su veliki umetnici te epohe bili izuzetno svestrani, objedinjujući brojne sposobnosti i veštine i stvarajući remek-dela izuzetnih odlika. Međutim, veštine i sposobnosti ovih umetnika jasno su reflektovane kao različite: „Leonardo da Vinci želi osamostaliti slikarstvo naspram mehaničkih umjetnosti“, a sa druge strane doprinosi „onome što bismo sada već mogli zvati tehnikom svojim istraživanjima o poluzi, koju je smatrao temeljnim strojem“³⁰. Na taj način se vidi koliko su te dve sfere jasno razdvojene.

Potpuna distinkcija između tehničkog i umetničkog stiže i do Kanta, koji razlikuje umetnost kao rad i umetnost kao slobodnu igru – „*umetnost* se razlikuje od *prirode* kao što se razlikuje stvaranje (*facere*) od rađanja ili dejstvovanja uopšte (*agere*), i proizvod umetnosti ili njen plod kao *delo* (*opus*) razlikuje se od prirode kao dejstva (*effectus*). S

²⁴ Platon, *Zakoni*, BIGZ – Kultura, 1971., 888d – 889e.

²⁵ Hajdeger, M., „Pitanje o tehnici“, str. 13.

²⁶ Burger, H., *Filozofija tehnike*, str. 28.

²⁷ Isto, str. 29.

²⁸ Bacon, F., *Novi Organon*, Naprijed, Zagreb, 1964., str. 28.

²⁹ Isto, str. 30.

³⁰ Burger, H., *Filozofija tehnike*, str. 33.

punim bi pravom trebalo nazvati umetnošću samo proizvođenje putem slobode³¹, smatra Kant, objašnjavajući da se umetnost razlikuje od nauke kao umeće od znanja, dok se od zanata razlikuje kao *slobodna* od *najamne* umetnosti³². U tom smislu bi tehničko umeće bilo bliže pojmu rada, koji je „privlačan“ samo zahvaljujući svojoj posledici, dok se slobodna umetnost razvija kao igra, koja je prijatna sama sobom. Kant, međutim, naglašava da to nikako ne znači da bi iz umetnosti trebalo odbaciti tehnička pravila i red kojim se slobodan duh mora otelotvoriti – naprotiv, bez neke vrste tehničkog mehanizma umetnički duh „ne bi imao nikakvog tela i potpuno bi izvetreo“³³. Jedini odnos i veza između umetnosti i tehnike ovde se vidi kao jedan odnos cilja i sredstva, bez mogućnosti da se uspostavi bilo kakva vrsta ontološkog balansa između ova dva bitna određenja čoveka.

Hajdeger smatra da je moderna tehnika produžetak metafizike, koja deluje prema principu potpuno suprotnom onom poietičkom i umetničkom. Antička epoha bila je obeležena *techne*-om kao *poiesis*-om: „τέχνη ne označava samo rad zanatlije i njegovu veštinu, već i visoku umetnost i lepe umetnosti. Τέχνη pripada pro-izvođenju, ποιησις-u; ono je nešto poietičko“³⁴, što *pušta φύσις*, prilagođavajući svoje ciljeve i svrhe njenim formama. Moderna tehnika je nešto metafizičko, što izaziva prirodu, prisiljavajući je da se prilagodi njenim interesima, zahtevajući ispostavljanje energije i sirovina radi njihove akumulacije. Pri tome, moderna tehnika ne posmatra ni prirodu, ni čoveka kao „nešto po sebi“, već isključivo kao stanja, tj. kvantifikabilne relacije koje su uvek „za nešto drugo“. Antičko *techne* vidi se u primeru zantlije koji pravi čamac, kojim će iskoristiti tok reke da bi stigao do odredišta, noseći eventualno određenu količinu hrane ili odeće sa sobom. Moderna tehnika će na reci sagraditi hidrocentralu, kojom će proizvesti električnu energiju koju će potom akumulirati u električnoj centrali – „oslobađati, transformisati, akumulirati, razdeljivati, prebacivati jesu načini razotkrivanja“³⁵, koje više nije nikakvo τέχνη.

TEHNIČKO I PRAKTIČKO

Napuštajući nekada izvorno tlo poietičkog, tehnika je stupila u sfere koje joj ranije nisu bile bliske: teorijsku i praktičku. Taj proces imao je dvojako značenje: tehnika se konstituisala kao potpuno suprotstavljena umetničkom stvaralaštvu, a opravdanost Aristotelove podela na *teroijski*, *praktički* i *poietički život* dovedena je u pitanje.

Aristotel smatra da „svako umijeće i svako istraživanje, te slično djelovanje i potvrat, teže, čini se, nekom dobru“³⁶, čime nedvosmisleno naglašava da teorijsko, praktičko

³¹ Kant, I., *Kritika moći suđenja*, Dereta, Beograd, 2004., str. 144.

³² Isto, 145.

³³ Loc. cit.

³⁴ Hajdeger, M., „Pitanje o tehnici“, str. 15.

³⁵ Isto, str. 17.

³⁶ Aristotel, *Nikomahova etika*, 1094a 1.

i poietičko nisu ni u kakvoj koliziji, upravo zbog toga što imaju jasno determinisana područja. Upravo bi se brkanje ovih područja moglo pokazati kao opasno za čoveka i društvo u celini. On ima u vidu moguće posledice brisanja jasne granice između dve sfere „onoga što može biti i ne biti“: Za razliku od razboritosti, koja se iskazuje delanjem, umeće se iskazuje stvaranjem (tvorbom), pa je veoma štetno brkati ih: „budući su, dakle, tvorba i činidba različite, nužno je da umijeće bude tvorba, a ne činidba.“³⁷. Razboritost jeste vezana za ono što može biti i ne biti, ali uvek u odnosu prema svrsi, prema drugome i prema opštoj ideji. *Techne* ne počiva na takvom principu, iako se kreće u istoj sferi – onoga što *može biti i ne biti*. Aristotel jasno naglašava: „život je činidba, ne tvorba.“³⁸, što je u direktnoj vezi sa stavom „da je čovjek po naravi društvena životinja“³⁹.

Onog trenutka kada se izgubi iz vida sve ono što ova dva stava zapravo nose, otvara se mogućnost da čovek umesto *zoon politikon* postane *zoon technikon*, što u suštini znači da će se on u sopstvenom životu i u svetu koji ga okružuje utemeljiti na tlu koje mu može biti samo manifestacija, a nikako osnova. Određenje čoveka kao tehničkog bića uzdrmaće ne samo njegovu društvenu funkciju, koja bi morala da počiva na onom praktičkom, kao odnosu čovek-čovek, ili još preciznije volja-volja, nego i njegov unutrašnji sklop, jer će se jedna od posrednih manifestacija njegovog bića uzeti kao ključna i izvorna.

Nekoliko je momenata otvorilo mogućnost za takav obrt u određenju čoveka, od kojih se prvi može u očitosti već u sâmoj antičkoj epohi: iako je u početku označavalo „određenu zanatlijsku spretnost“⁴⁰, *techne* se kasnije proširuje na „označavanje svake praktičko-intelektualne sposobnosti“ koja se može ispoljiti u nekom „stručnom 'moći' (Können)“⁴¹. Takvo proširivanje područja *techne*-a nije naivno: ono će označiti mesto sa kojeg će nekoliko vekova kasnije početi erozija celovitosti čovekovih određenja, koja će biti izazvana upravo previđanjem jasnih granica tih određenja, koje su samo uz razgraničenje i mogle da nastupaju ujedinjene.

Prva ozbiljna „pukotina“ u odnosu između antičkog *techne* i moderne tehnike stvorila je teško premostivi jaz u sâmom pozicioniranju tehnike unutar strukture pojma čoveka. Uz konstataciju da dolazi do epohe u kojem je „*tehne* kao *praktička inteligencija* sredstvo kojim se to područje i čovjek u njemu može potvrditi“⁴², Burger dodaje da je mesto antičkog *techne* bilo u *poietičkoj sferi*, dok tehnika novijeg datuma pripada široko shvaćenom *praktičkom području*! Pod *praktičkim u širem smislu* Burger podrazumeva i filozofsku antropologiju i filozofiju povesti. I to nije sve: moderna tehnika ima i teorijsku osnovu, budući da se formira kroz genezu prirodnih nauka, kako je već

³⁷ Isto, 1140a 16.

³⁸ Aristotel, *Politika*, Globus, Zagreb, 1988., 1254a 7.

³⁹ Tj. „čovjek je društvo ili gradska ili građanska ili državna ili politička životinja. Grč. πολιτικόν ζῷον; lat. *civile animal*; engl. *a political animal*; franc. *un animal politique*; njem. *ein staatenbildendes Lebewesen*“; u: Isto, 1253a 2.

⁴⁰ Burger, H., *Filozofija tehnike*, str. 23.

⁴¹ Isto, str. 24.

⁴² Loc. cit.

ranije pokazano. To zapravo znači da antičko *techne*, koje je svoje područje nesmetano razvijalo na poietičkom horizontu, biva razoreno u korist moderne tehnike, koja se permanentno sudara sa ostacima nekada snažnih granica između teorijske, praktičke i poietičke sfere, plivajući u uzburkanom moru protivrečnosti.

Tehnika, međutim, nije usamljena u tome: nauka je time pogođena još i više – budući da joj se struktura neprestano menja, ne samo u smislu odnosa prema teorijskom, praktičkom i poietičkom, nego i naspram tehnike, koju je na početku moderne epohe ona određivala, kontrolisala i koristila. *Sadržajna strana* povesti tehnike je za Burgera jednako ozbiljna kao i teorijska, ako ne i ozbiljnija, jer se tiče pozicije tehnike u genezi kapitalističke ere. Konstituisana kao ključno *sredstvo* prirodnih nauka, tehnika se inkorporirala u sâmu srž kapitalistički ustrojenog sveta, preuzimajući kontrolu upravo nad naukom, koja ju je isprva omogućila. To znači da unutar sâme moderne epohe nastaje obrt koji je možda i dalekosežniji od obrta između antičkog *techne* i početka moderne tehnike.

Nosioci filozofije prema kojoj je ključna odrednica čoveka ono poietičko, a ne praktičko, jesu Marks i Hajdeger, na potpuno različite načine. Marks smatra da čovek više ne može biti određen kao *homo sapiens*, nego kao *homo faber*, iako temeljno razmatra posledice toga da „umesto ljudske delatnosti može se pojaviti mašina“⁴³. On navodi da je „praktičko proizvođenje predmetnog sveta i prerada anorganske prirode *obistinjenje* čoveka“⁴⁴, čime pokazuje da u svetlu problematike koja nas zanima nije spreman da poietičkim principom *zameni* praktički, već da ih prikaže kao neodvojive. Hajdeger misli da se umetnošću može prevladati filozofsko mišljenje, čime bi se čovek fundirao na temelju koji je po svojim odredbama poietički⁴⁵.

Savremeno doba pokazuje da je zabrinutost o kojoj je ovde reč bila više nego opravdana: „moć je emigrirala iz politike u tri pravca. Prvo, u globalizovani prostor gde transnacionalni preduzetnici imaju moć i u sumnjivim slučajevima ga napuštaju. Drugo, moć se gubi pobočno, da tako kažemo, u potrošačkim tržištima, u kojima zakazuju demokratsko upravljanje i kontrola. Treće, moć se konačno premestila na dole, među građane, koji sad pokušavaju privatno da reše probleme društvenog porekla.“⁴⁶, navodi Bauman, čija teza o *ljudima koji postaju otpad* krajnje radikalno prikazuje posledice nekontrolisanog prelivanja moći iz političkih u tehničke vode.

Primeri takvih posledica kreću se od višeslojnih – npr. Batler postavlja pitanje na koji način „mejnstrim mediji deluju protiv nekih vrsta identifikacija“, do potpuno banalnih: – u prvom smislu ona govori o eksploataciji vizuelne estetike „medijske prezentacije bombardovanja. Otuda dobijamo vazdušni ili kakav udaljeni pogled na bombardovanje“⁴⁷

⁴³ Marx, K., *Grundrisse der politischen Ökonomie*, Dietz, Berlin, 1953., str. 591.

⁴⁴ Marx, K., *Texte zu Methode und Praxis*, II, str. 57. prema – Burger, H., *Filozofija tehnike*, Naprijed, Zagreb, 1979., str. 169.

⁴⁵ Odnos između praktičkog i poietičkog tema je za sebe, dok se u ovom kontekstu treba držati uzroka i posledica između novog odnosa tehnike i politike, koja ostaje praktičkim područjem.

⁴⁶ Intervju sa Zigmuntom Baumanom: „Kada ljudi postanu otpad“, u: *Fragmenta philosophica* I, priredio Dejan Aničić, Karpos, Loznica, 2012., str. 222.

⁴⁷ Intervju sa Džudit Batler: „Dehumanizovanje neprijatelja“, u: *Fragmenta philosophica* I, priredio Dejan Aničić, Karpos, Loznica, 2012., str. 82.

– što dovodi do ključnog pitanja „kako nam se to, naš odnos prema drugim tim drugim ljudima, predstavlja u medijima, tako da ne možemo da odgovorimo na ovakva pitanja?“⁴⁸, dok u drugom ukazuje na silu koju određene tehničke službe mogu imati u savremenom društvu: „Služba za motorna vozila vam zaista stavlja do znanja koje su granice same volje“⁴⁹. U sličnom kontekstu ona navodi: „u Sofoklovoj Antigoni, Kreon nije dozvolio javnu žalost ili sahranu Polinika, njegovog nećaka, koji je napao grad, i to je završilo rušenjem čitavog njegovog kraljevstva“⁵⁰, čime se može videti na koji način rušenje praktički konstituisanih normi može rezultirati i krahom tehnički konstruisanog sistema, sa čime su se suočile brojne epohe pre naše, iako nam to deluje kao potpuno novi problem.

Habermas razmatra pojam tehnokratije, navodeći da se odnos zavisnost stručnjaka od politike izmenio, te da „političar postaje izvršnim organom znanstvene inteligencije, koja u konkretnim okolnostima razvija realnu prinudu tehnika i pomoćnih izvora koji su na raspolaganju, kao i optimalnih strategija i propisa za upravljanje“⁵¹. Slično Sartrovom pojmu intelektualca koji postaje *tehničarem praktičnog znanja*⁵², Habermas navodi u kakvoj bi se situaciji našao stručnjak – „slabosti tog tehnokratskog modela su očite. S jedne strane model pretpostavlja imanentnu prinudu tehničkog napretka, ali to je privid osamostaljenja koji nastaje samo zbog samoniklog rasta društvenih interesa koji su u tom napretku na djelu; s druge strane, model pretpostavlja kontinuum racionalnosti u tretiranju tehničkih i praktičnih pitanja kakav ne može postojati“⁵³. Drugim rečima, tehnokratija će politiku pokušati da predstavi kao logičko-racionalni proces sa „postavkama“ i „rešenjima“, ne uvuđajući da to nije njeno tlo i njen metod.

ZAKLJUČAK

Dok se *episteme* (naučno znanje) bavi onim večnim, nužnim i nepropadljivim, *techne* i *phronesis* se usmeravaju na drugo polje, ali se međusobno ne sukobljavaju, jer se prva bavi stvaranjem, a druga delanjem. Problem nastaje kada ta granica počne da se briše – pa se *episteme* koristi za sferu koja joj nije imanentna: područjem onoga što *može biti i ne biti*, a *techne* pređe granicu stvaralačkog i počne da se upliće u delanje. Međutim, iako deluje da je u pitanju problem novijeg datuma, sa takvim teškoćama suočen je još i Aristotel. Upravo su, naime, sofisti pokušali ono u čemu je moderna epoha „uspela“ – da tehničko postupanje postave kao model političkog i praktičkog delanja, s tim što je antička epoha imala Sokrata, Platona i Aristotela, koji su to prepoznali kao opasno i štetno.

⁴⁸ Isto, str. 83.

⁴⁹ Isto, str. 80.

⁵⁰ Isto, str. 90.

⁵¹ Habermas, J., *Tehnika i znanost kao „ideologija“*, Školska knjiga, Zagreb, 1986., str. 99

⁵² Sartre, J. P., „Pledoaje za intelektualce“, u: *Filozofske i političke rasprave*, Školska knjiga, Zagreb, 1981.

⁵³ Habermas, J., *Tehnika i znanost kao „ideologija“*, 100.

Moderna epoha takav pokušaj ne vidi na vreme kao štetan, jer on deluje kao nužan i potreban nastavak novovekovno formirane slike sveta, pa u trenutku kada se uviđaju pogubni primeri tehničkog upravljanja praktičkom sferom, već je reč o *posledicama*, a ne o nečemu što se može sprečiti. Kada Hegel navodi da će se u budućnosti ratovi voditi iz golih interesa, a ne zbog rivaliteta ili mržnje među narodima, on time ne misli da će oni biti manje krvavi i razorni – kako su brojni interpretatori razumeli, gotovo ismejavajući takvu „pogrešnu procenu“ – naprotiv: tehničko upravljanje praktičkom sferom u stanju je da proizvede katastrofu sa posledicama koje su toliko pogubne da se unapred ne daju sagledati. U tom smislu jasno je da „stari autori“, koji nisu mogli da predvide npr. rat nuklearnim oružjem, upravo jesu predvideli suštinu povesnog kretanja koja ga je omogućila: jer su razumeli ono što čak i savremeni čovek teško prihvata – da će eventualno tehničko preuzimanje politike doneti *nezamislivo* opasne posledice, čije se razmere ne mogu čak ni predvideti.

LITERATURA

- Aristotel, *Fizika*, Paideia, Beograd, 2006.
Aristotel, *Metafizika*, FPN: Liber, Zagreb, 1985.,
Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988.
Aristotel, *Politika*, Globus, Zagreb, 1988.
Bacon, F., *Novi Organon*, Naprijed, Zagreb, 1964.
Burger, H., *Filozofija tehnike*, Naprijed, Zagerb, 1979.
Habermas, J., *Tehnika i znanost kao „ideologija“*, Školska knjiga, zagreb, 1986.
Hajdeger, M., „Nauka i razmišljanje“, u: *Predavanja i rasprave*, Plato, Beograd, 1999.
Hajdeger, M., „Pitanje o tehnici“, u: *Predavanja i rasprave*, Plato, Beograd, 1999.
Hajdeger, M., *Uvod u metafiziku*, Vuk Karadžić, Beograd, 1976.
Intervju sa Džudit Batler: „Dehumanizovanje neprijatelja“, u: *Fragmenta philosophica* I, priredio Dejan Aničić, Karpos, Loznica, 2012.
Intervju sa Zigmuntom Baumanom: „Kada ljudi postanu otpad“, u: *Fragmenta philosophica* I, priredio Dejan Aničić, Karpos, Loznica, 2012.
Kant, I., *Kritika moći suđenja*, Dereta, Beograd, 2004.
Jauković, S., *Prevladavanje filozofije umetnošću*, Biblioteka Arhe, Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2011.
Kirchner, F., Regenbogen, A., Meyer, U., *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2013.
Platon, „Protagora“, u: *Protagora, Gorgija*, Kultura, Beograd, 1968.
Platon, *Zakoni*, BIGZ – Kultura, 1971.
Sartre, J. P., „Pledoaje za intelektualce“, u: *Filozofske i političke rasprave*, Školska knjiga, Zagreb, 1981.

MARICA RAJKOVIĆ
Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

ZOON TECHNIKON

Abstract: The author discusses the concept of technology within the frame of Aristotle's triad of *theoretical*, *practical* and *poietical*, with the intention to clarify the relation of the ancient *techne* and modern *technology*, on the one hand; as well as the actuality of such a „triple” understanding of man, on the other hand. *Theoretical context* considers the relation between technology and science, *poietical context* examines the relation between technology and art, and *practical context* clarifies the relation between technology and ideology, i.e. politics. The aim of this examination is to question the sustainability of the modern age request that a man should be defined as „zoon technikon” rather than „zoon politikon”, which essentially opens even more important philosophical question: is Aristotle's definition of man „out of date”, or does its structure already alerts of possibility of future *relativization of purpose and means* which will declare this very definition obsolete?

Keywords: Aristotle, philosophy of technology, poiesis, techne, zoon technikon.

Primljeno: 17.8.2013.
Prihvaćeno: 2.10.2013.